

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 12 (Temmuz 2025), 31-44, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1648086

Araştırma Makalesi

18. YÜZYIL İNGİLİZ TARİH YAZICILIĞININ BİR KAYNAĞI; 'UNIVERSAL HISTORY, FROM THE EARLIEST ACCOUNT OF TIME TO THE PRESENT' ADLI ESERDE HZ. PEYGAMBER ve ANLATISI*

Yunus ARİFOĞLU**

Öz: Tarih anlatısı, her millet için bir öneme sahiptir ve bunun içinde "öteki"nin tarihi de kayda değerdir. Sömürgecilikle birlikte Batı'da diğer toplumların tarihine karşı bir ilgi oluşmaya başlamış ve söz konusu çerçevede İslam ve tarihi yoğun bir ilgi odağı haline gelmiştir. Bu süreçte İngilizler, İslam dünyasıyla kurdukları ilişkiler sonucunda İslam tarihi ve kültürüne dair derin bir merak geliştirmişler ve bu hususta önemli çalışmalar yürütmüşlerdir. Mezkûr konuda öncelikle Arapça eğitime önem vermişler ve bununla birlikte İslam tarihi kaynaklarını toplamaya ve bunları tetkike, neşre başlamışlardır. Bu çerçevede, Universal History adlı eser, önemli bir tarih yazıcılığı kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Eserde, İslam tarihine geniş bir yer verilmekte ve Hz. Peygamber'in yaşamı ile öğretileri çeşitli bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Bu çalışmada öncelikle Batı merkezli tarih anlatısı, tarih yazımı ve İngiliz tarih yazıcılığı ele alınmakta; ardından İngiltere'de erken dönem İslam tarihi üzerine gerçekleştirilen çalışmalar incelenmektedir. Özellikle söz konusu eserde Hz. Peygamber'in anlatımı ve algısı odak noktası yapılmakta; bu çerçevede yazarın başvurduğu kaynaklar ve bakış açısı değerlendirildikten sonra, müellifin Hz. Peygamber'e dair algısı detaylı biçimde analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarihçilik, Şarkiyatçılık, İngilizler, Hz. Peygamber, Universal History, Modern Zaman.

THE PROPHET MUHAMMAD AND HIS NARRATIVE IN 'UNIVERSAL HISTORY FROM THE EARLIEST ACCOUNT OF TIME TO THE PRESENT', A SOURCE OF 18TH CENTURY ENGLISH HISTORIOGRAPHY

Abstract: The narrative of history is of significant importance to every nation. Within this context, the histories of "the other"—referring to various cultures and societies beyond one's own—are equally noteworthy. With the advent of colonialism, interest in the histories of diverse societies, particularly those of the Islamic world, surged, becoming a focal point of intense scholarly inquiry. As a result of their interactions with the Islamic world, various English intellectuals developed a profound curiosity about Islamic history and culture, leading to significant academic endeavors in this field. They prioritized the teaching of Arabic, gathered Islamic historical texts, and focused on their analysis and publication. In this context, the work titled Universal History emerges as an important source of historical writing. The text dedicates substantial space to Islamic history, actively exploring the life and teachings of the Prophet Muhammad from various perspectives. This study primarily examines Western-centric historical narratives and their writing, alongside English historiography. Subsequently, it investigates works on early Islamic history conducted in England. The portrayal of the Prophet Muhammad, as presented in this work, is also analyzed in this study. Here, the sources utilized by the author and the perspective taken will be scrutinized, followed by a detailed analysis of the author's perception of the Prophet Muhammad.

Keywords: Historiography, Orientalism, The British, The Prophet Muhammad, Universal History, Modern Part.

Başvuru/Submitted: 27 Şubat 2025

Kabul/Accepted: 9 Haziran 2025

* Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SBA-2023-2702 no'lu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-7931-8617, ynsarfglu@gmail.com.

Giriş

Tarih anlatısı, sahip olunan hikâyeyi yeni nesillere taşıyıcı, kendini anlayanın en önemli aracıdır. Bu yazım türünde ötekinin hikâyesi de dikkate değer bir yer tutmaktadır; zira bu anlatılar hem merak uyandırıcıdır hem de bireyin kendini kıyaslamasına imkân tanımaktadır.

Tarih anlatısı gibi yazımı da kadim bir geçmişe sahiptir. Destansı anlatının yanı sıra taş kazınan bir hikâye de mevcuttur. Tarihin ilmi bir saikle ele alınışı Antik Yunan dönemine tarihlendirilmektedir. Doğu Akdeniz Havzası'nda ise İslamiyet'le birlikte sahici ve ilmi bir yazım da dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, tarih yazımının günümüzdeki ilmi seviyesi, 19. yüzyılda sanayi devrimiyle başlayan modern dönemin bir neticesidir.

Milletlerin tarih anlatısı genellikle ben-merkezlidir; zira tarih, kimlik inşasında belirleyici, kültürel aktarımda ise taşıyıcı bir işleve sahiptir. Ötekiye ise çoğunlukla kurulan temalar neticesinde yer verilir. Bu bağlamdaki anlatıya ittifaklar veya ihtilaflar da şekil vermektedir.

Coğrafi keşifler ve peşi sıra gelen sömürgecilik Batı'da yeni bir tarih anlatısını ve yazımını ortaya çıkarmıştır. Aydınlanma Çağı olarak bilinen 18. yüzyılda ötekinin tarih yazımına ilgi artmıştır. Bu dönemde tarih yazımıyla ilgilenen toplumlardan biri de İngilizlerdir. Nitekim tüm bu gelişmelere İngiliz tarih yazımında da rastlanmaktadır. *Universal History, from the Earliest Account of Time to the Present* adlı anonim eser de bu yüzyılda ele alınmıştır. Mezkûr eser, Antik Çağ'dan kaleme alındığı döneme kadar olan tarihsel süreci kapsamakta ve bu çerçevede İslam tarihine de geniş bir yer ayrılmaktadır.

Bu çalışma, özellikle söz konusu eser ve anonim yazarın Hz. Peygamber'e dair anlatısı ile tarih yazımına ilişkin algısına odaklanmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması adına, Batı merkezli tarih anlatısı ve yazımı, İngiliz tarih yazıcılığı çerçevesinde ele alınarak geniş bir bağlamda değerlendirilmiştir. Yine bu minvalde İngiltere'de erken dönem İslam tarihi üzerine yapılan çalışmalar da incelenmiştir. 18. yüzyıl İngiliz tarih yazıcılığının önemli örneklerinden biri olan *Universal History from the Earliest Account of Time to the Present*, hem kaynak kullanımı hem de tarihsel olayları ele alış biçimi açısından analiz edilmiştir. Hz. Peygamber'e dair anlatı, eserin oryantalist yaklaşımlarla şekillenen dünya görüşünün bir parçası olarak ele alınmış; bu çerçevede, 18. Yüzyıl İngiliz tarih yazıcılığının İslam tarihine yönelik yaklaşımını belirleyen unsurlar ortaya konulmuştur.

1. Batı Merkezli Tarih Anlatısı ve Yazımı

"Tarihin Sonu ve Son İnsan" (Fukuyama, 2016) adlı eserin yaklaşımı hususunda Güngör, (2018) "dünya, nihayetinde batının tahakkümü altına girdi ve tarih bu sayede amacına, görüp görebileceği en iyi noktaya ulaştı", yorumunda bulunmakta, böylece Fukuyama'nın tezinin Batı medeniyetinin ideolojik üstünlüğüne ve liberal demokrasinin tekâmülüne işaret ettiğini vurgulamaktadır. Söz konusu yorum, hem Fukuyama'nın eserine yönelik eleştirel bir bakış açısını yansıtmakta hem de tarihin doğrusal ve Batı merkezli bir ilerleme anlayışına dayandığına dikkat çekmektedir. Fukuyama'nın "tarihin sonu" nitelemesi modern liberal demokrasinin evrensel bir değer olarak kabul gördüğü tezine dayanmakta ve özellikle küresel siyasi düzenin Batı'nın liderliğinde şekillendiği düşüncesini genel bir kabul haline getirmektedir. Ancak bu düşüncenin cihanşümul oluşu ve mutlaklığı, Güngör (2018) gibi eleştirmenlerce sorgulanması, tarihin sonunun gerçekten bir "son" olup olmadığı hususunda derin bir tartışma zeminini ortaya çıkarmaktadır. Eserin "tarihin sonu" şeklinde isimlendirilmesine rağmen, aslında "son" kavramının burada tarihin nihayeti değil, insanlık tarihinin ulaşabileceği en yüksek amaç ya da gaye anlamında kullanıldığını belirtmekte; bu çerçevede Fukuyama'nın kavramsal yaklaşımında "tarihin sonu" ifadesinin, tarihsel sürecin tamamlanmasından ziyade en nihai hedefine ulaşması olarak anlaşılması gerektiği düşüncesindedir. Mezkûr hususta Güngör, Fukuyama'nın nazariyesini, liberal demokrasinin insanlık tarihinde erişilebilecek en yüksek siyasi düzen olarak sunmasının ardındaki felsefi temellere dikkat çekmektedir. Fukuyama'ya göre, ideolojik çatışmaların sona erdiği ve liberal demokrasinin zafer kazandığı bir dünyada, tarihin ilerleyişi

artık nihayete ermiştir. Ancak Güngör, bu durumu, tarihin evrensel ve doğrusal bir çizgide mi ilerlediği yoksa her medeniyetin ve kültürün kendine özgü bir tarihsel gelişim çizgisine mi sahip olduğu yönündeki temel bir sorunsal olarak değerlendirmektedir.

Güngör (2018), “The Rise of The West: A History of Human Community” (Mcneill, 2009) eserde ise “Batı’nın dünya tarihi bölümlemesini üçe ayırdığını; Eski Çağ, bu dönemin Roma’ya kadar olan zamanı ihtiva ettiğini, Ortaçağ’ın, Rönesans’a kadar olan zamanı ve Modern Çağ’ın ise sonrasını kapsadığını” belirtmekte, bu tarihsel tasnifin Batı merkezli bir perspektiften şekillendiğine işaret etmektedir. Batı’nın yükselişinin, bu dönemlendirme üzerinden ele alındığını vurgularken, dünya tarihinin Batı’nın tarihsel üstünlüğüne göre incelendiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede, genel anlamda Doğu dünyasının, özelde ise Türk ve İslam medeniyetlerinin, tarihsel sürecin yalnızca sınırlı bir bölümünde yer aldığı görülmekte; söz konusu tarih yazımında Doğu medeniyetlerinin etkileri ve katkılarının, Batı merkezli bir bakış açısıyla büyük ölçüde göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Batı’nın tarihsel üstünlüğünü vurgulayan bu perspektif, Doğu’yu Batı’nın ilerleyişine zemin hazırlayan bir arka plan olarak görmekte ve Türk ile İslam dünyasının medeniyet tarihine olan katkılarını yok saymaktadır. Bu durum, Batı’nın kendi tarihsel sürecini evrensel bir model olarak konumlandırma eğilimiyle örtüşen bir çerçeve sunmaktadır.

Akbaba, (2021) “Batı’da Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan süreçte aydınlanma felsefesini geliştiren düşünürler, 17. ve 18. yüzyıllarda tarih yazıcılığının seyri açısından büyük rol oynamışlardır”, ifadesiyle bu dönemin düşünsel temellerine dikkat çekmektedir. Buna göre, Aydınlanma düşünürlerinin tarih anlayışının; akılcılık, ilerleme ve insan doğasının evrenselliği gibi kavramlar etrafında şekillendiği ve tarih yazımında sekülerleşmenin etkili olduğu yeni bir paradigmanın oluşumuna zemin hazırladığı söylenebilir. Söz konusu düşünürlerin; “dünyayı karmaşık bir yer olarak gördüklerini ve dünyanın yalnızca yönetimde bulunan seçkinler ile açıklanamayacağını savunduklarını” (2021) belirtmektedir. Böylece toplumsal ve siyasi olayları anlamak için çok yönlü bir bakış açısının gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Aydınlanma düşünürlerinin tarihsel süreçleri ele alırken toplumların alt katmanlarına, bireylerin özgür iradelerine ve farklı güç odaklarının etkilerine daha fazla önem verdikleri, sadece siyasi seçkinlerin değil, halkın, ekonominin ve kültürel yapıların da tarihin akışında belirleyici unsurlar olduğuna dikkat çektikleri görülmektedir. Hâsılı, tarihin coğrafyayla, iklimle, ekonomiyle, toplumun yapısıyla ve milletlerin farklı hususiyetleri dikkate alınarak araştırılması gerektiği fikrinin bu dönemde öne çıktığı görülmektedir. Benzer duruma İngiltere’de de rastlanılmaktadır. Burada da ilahi temellere dayanan tarih anlayışı, Aydınlanma Çağı’nın etkisiyle değişim göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda gelişen tarih yazıcılığının daha kapsamlı olarak ele alındığı görülmektedir (Akbaba, 2022).

18. yüzyıl tarihçiliğine ilişkin genel kanaat, bu dönemdeki araştırmaların, tarihte sabit ve evrensel yasalar keşfetmeyi amaçlayan rasyonalist bir anlayışın ürünü olduğu yönündedir. Bu yaklaşım, aynı zamanda 18. yüzyıl düşüncesinin en belirgin özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, “Avrupalı olmayan toplumlara ve kültürlerle önem verilmiştir”, ifadesi öne çıkmaktadır. Ancak Edward Said (2017), Michel Foucault (2016), (2015) ve John M. Hobson (2004) gibi düşünürler; Aydınlanma düşüncesinin, Avrupa merkezli bir paradigma olarak şekillendiğini ve bu bağlamda Avrupalı olmayan toplulukların ve kültürlerin genellikle “geri kalmış” ya da “ilkel” olarak değerlendirildiğini belirtmektedirler. Hakeza Avrupalı olmayan kültürlerle yönelik ilgi bulunsu bile bu ilginin çoğunlukla Batı kültürünün üstünlüğünü pekiştirme amacı taşıdığını ve bu nedenle, Avrupalı olmayan milletlere verilen önemin, Avrupa’nın kendi kültürel ve entelektüel üstünlüğünü vurgulama çabası olarak görmektedirler.

Hülasa, Batı merkezli ortaya çıkan tarih yazımında, ötekilerin tarihine yardımcı bir öğe olarak yer verilmiştir. Aslolan denizi temsil eden batı olup, ötekinin rolü ona su taşıyan nehirlerden öteye geçememiştir. Said’in (2017) Şarkiyatçılık adlı eserinde belirttiği üzere, denizlerin ötesindeki düşman bir “öteki” dünya olarak konumlanan Asya, Avrupa dışı bir yer olarak ancak Avrupalının hayal gücü aracılığıyla ses bulabilmiştir.

2. İngiliz Tarih Anlatısı

İngiliz Tarihi; Anglo-Sakson krallığından emperyalist döneme kadar uzanan süreci; parlamenter demokrasi, ticaret toplumu ve sanayi devrimiyle şekillenen, krizlerden muaf, barışçıl ve sürekli olarak mükemmelleşen bir tarih olarak görülmektedir. Bu tarihsel süreci oluşturan olay ve olguların, İngiliz tarihine özgü bir ilerleme çizgisi içerisinde ve teleolojik bir nedensellik çerçevesinde anlamlandırılması gereken bir bilgi birikimi oluşturduğu yönünde yaygın bir anlayış bulunmaktadır (Burrow, 2008, 2-11-, 12-35). Bu bağlamda İngiliz tarihçisine yüklenen görev de bu modern ilerleme çizgisini anlamak ve meşrulaştırmak olmuştur (Butterfield, 1965, 9-33). Bu yaklaşım doğrultusunda, tarihçinin temel amacı, yaşadığı dönemi merkez alarak geçmiş olguları değerlendirmek olmalıdır şeklinde bir düşünce öne çıkmaktadır (Evans, 1998, 64-70).

18. yüzyıl İngiliz tarih yazıcılığı, Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle şekillenmiş ve özellikle rasyonel yaklaşımın öne çıktığı bir dönem olmuştur. Tarihçiler, “insan toplumlarına dair evrensel yasalar bulmayı amaçlayan bilimsel bir tarih yazımına yönelmişlerdir”, görüşünü burada da bulmak mümkündür (Pocock, 1975, 49-55). Aynı dönemde, romantik tarih yazıcılığı da gelişmeye başlamış ve özellikle İngiltere’nin Anglo-Sakson kökenleri gibi mitolojik unsurlara odaklanan köken araştırmaları gibi çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır (Burrow, 2008, 108-115). Bunlar, genellikle ulusal kimliğin inşasıyla ve geçmişin idealize edilmesiyle bağlantılıdır (Colley, 2008, 12-19). Tarih yazımındaki bu iki yaklaşım, Batı merkezli bir dünya görüşü geliştirirken, Avrupalı olmayan milletlere ve kültürler genellikle ya aşağılayıcı bir gözle ya da üstünlük iddiasıyla bakıldığı düşüncesi öne çıkmaktadır (Said, 2017; Russell, 1994; Pocock, 1975). Britanyalı tarihçilerin bu kültürler yönelik yaklaşımlarını ve ideolojik eğilimlerini ortaya koyan, Avrupa merkezli bakış açısının diğer kültürler üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz eden çalışmalar söz konusudur (Akbaba, 2022)

İngiliz tarih yazımında önemli bir yer tutan Whig tarihçiliğinin amacı, “bu karmaşık anlatının genel etkisi tüm dini zihinlerde minnettarlık, tüm vatanseverlerin göğsünde umut uyandıracaktır. Zira son yüz altmış yıl boyunca ülkemizin tarihi, fiziksel, ahlaki ve entelektüel gelişimin tarihidir. Kendi dönemlerini yalnızca hayal güçlerinde var olan bir altın çağla kıyaslayanlar çürüme ve bozulmadan bahsedebilirler: ama geçmiş hakkında doğru bilgiye sahip olan hiç kimse, mevcut durumu karamsar veya umutsuz bir şekilde değerlendirmeye eğilimli olmayacaktır”, (Talbot, 2017) şeklinde betimlenmekte ve bu yaklaşım, geçmişi ilerlemeci bir perspektifle değerlendirip bugünkü başarıları meşrulaştıran bir tarih yazımı olarak öne çıkmaktadır.

2.1. İngiltere’de Erken Dönem İslam Tarihi Çalışmaları

17. yüzyılda Avrupa’da, özellikle İngiltere’de, Arapça öğrenimi önemli ölçüde yaygınlaşmış ve bu alanda Bodleian Kütüphanesi önemli bir merkez haline gelmiştir. Kütüphane 1602 yılında kurulduğunda sadece bir elyazması Kur’an’a, bir Farsça ve bir de Türkçe kitaba sahipti. William Laud’un çabaları ve doğu kültürüne yönelik ilgisi sayesinde, kütüphanedeki doğuya ait kitap ve materyal koleksiyonlarının giderek arttığı gözlemlenmiştir. Özellikle 1640 yılına gelindiğinde, Laud’un bağışları kütüphanenin doğu dillerine ait eser zenginliğini önemli ölçüde artırmıştır. 1720’lerde Türkçe, Farsça ve Arapça eserlerin toplam sayısı 1.500’ü aşmış; günümüze gelindiğinde kütüphane, 2.350 Arapça, 2.530 Farsça ve 480 Türkçe elyazması gibi geniş bir koleksiyona sahip olmuştur. Bu, Avrupa’daki doğu dilleri ve kültürlerine yönelik ilginin derinleştiğini, Bodleian Kütüphanesi’nin ise bu alanda başat bir merkez haline geldiğini göstermektedir (Altun, 2015, 77; Apaydın, 2019, 12-16).

İslam tarihiyle ilgili literatür, yalnızca Bodleian Kütüphanesi’yle sınırlı kalmamaktadır; bu alanda önemli katkılarda bulunan şahıslar arasında John Locke da bulunmaktadır. Locke, 1647-1652 yılları arasında önce Westminster’da, ardından Oxford’da Edward Pococke tarafından verilen Arapça ve İbranice derslerine katılmıştır. Bu dönemde Alexander Ross da 1649 yılında Fransızcadan Kur’an’ın ilk İngilizce çevirisini gerçekleştirmiştir. Ancak Kur’an’a yönelik ilgi bu

tarihten daha öncesine uzanmaktadır (Matar, 1998, 73). Bu noktada, Edward Pococke'nin, 1648 yılında Grigorius Ebü'l-Ferec Hz. Muhammed'in hayatına dair eserini Latinceye çevirmesi de dikkat çekicidir; zira bu çeviri, özgün bir Arapça metne dayalı olarak yapılmış olup, İngilizce literatürde bir Arapça kaynağın ilk çevirisi olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca, Henry Stubbe, 1674 yılında yayımladığı "*An Account of the Rise and Progress of Mahometanism with the Life of Mahomet*" (Altun, 2015) adlı eseriyle bu literatüre önemli bir katkıda bulunmuş, İslam tarihine dair daha geniş bir perspektif sunmuştur. Bu durum hem Locke'un hem de Stubbe'nin İslam tarihi ve kültürü üzerine katkılarının olduğunu göstermektedir.

İslam tarihine artan iltifatın ve entelektüel merakın neticesinde 1630'lu yıllarda hem Cambridge hem de Oxford üniversitelerinde kurulan Arapça kürsüleri sayesinde İslam tarihi kaynaklarının ana dilden okunma imkânı ortaya çıkmıştır (Matar, 1998, 86; Russell, 1994, 1-16; Holt, 1994, 20-29)

Müslümanlarla ilk temaslar, çoğunlukla sömürgecilik ve ticaret çerçevesinde gerçekleşmiş olmasına rağmen, bu etkileşimlerin Aydınlanma düşünürleri açısından yarattığı etki, farklı kültürler ve uygarlıklar üzerine yeni bir ilgi ve araştırma alanının doğmasına zemin hazırlamıştır. İngiliz Aydınlanma hareketinin öncesinde yaşanan entelektüel gelişmeler, benzer bir merak ve araştırma eğiliminin İslam'a yönelik olarak da ortaya çıktığını gözler önüne sermektedir. İslam'ın dünya üzerindeki zaferine dair efsanevi yorumlar, İngiliz toplumunun kültürel hayal gücünde kalıcı bir miras yaratmıştır. Bu bağlamda, İslami etkilerin özellikle Katolik Kilisesi dışında kalan kesimler tarafından büyük bir ilgiyle karşılandığı görülmektedir. Bu minvalde, İslam'ın hem kültürel hem de dini boyutlarıyla Aydınlanma düşüncesinin evrimine olan katkısının ne denli belirleyici olduğu açık bir şekilde ortaya koyulmaktadır. İslam'ın zengin kültürel mirası ve derin dini temelleri, Aydınlanma döneminin entelektüel tartışmalarını besleyerek, düşünsel çerçeveler içerisinde yerini almış ve bu süreçte önemli bir referans noktası oluşturmuştur (Garcia, 2012, 11; Altun, 2015, Apaydın, 2019). Hâsılı, Aydınlanma'nın yalnızca Batı merkezli bir dönüşüm olarak değil, aynı zamanda İslam'ın fikir dünyasındaki derinliklerle de şekillenen çok katmanlı bir anlayış olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

İslamiyet'in, Aydınlanma Çağı ve öncesinde yalnızca "öteki" olarak varlık göstermesinin ötesinde, İngiliz toplumunun kimlik inşası ve zihinsel dünyasının şekillenmesinde derin izler bıraktığı görülmektedir.

İngilizlerin Müslümanlarla doğrudan kurdukları temaslar neticesinde İslam'a dair algıları - hem olumlu hem de olumsuz- şekillenmiştir. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu ile kurulan ilişkiler ve Hindistan'daki İngiliz sömürge idaresi İngilizlerin İslam algısının oluşumunda kayda değer bir etkiye sahip olmuştur. Bu yoğun etkileşimler, onların İslam'a dair bakış açılarını klasik Batı merkezli perspektiften ayırarak kendilerine özgü bir tutum geliştirmelerine yol açmıştır (Garcia, 2012, 2-11; Altun, 2015; Apaydın, 2019).

3. *An Universal History from the Earliest Account of Time* Adlı Eserin Kaynakları ve Yaklaşımı

1730'da kaleme alınan *An Universal History from the Earliest Account of Time* adlı eserde İslam tarihine genişçe yer verilmektedir. Geniş bir yazar kadrosu tarafından anonim olarak yazılan bu eser, İslam tarihine yönelik ilginin bir neticesi ve bu alana gösterilen iltifatın bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda yazar, "Peygamberin doğumundan ve Bağdat'ın düşüşüne kadar bu harika milletin tarihi tamamlanmadı", ifadesiyle bu konudaki eksikliğe dikkat çekmektedir. Yine bu meyanda, "okuyucularımızın, bu kitapta yer alan (Hz.) Muhammed'in hayatının, şimdiye kadar herhangi bir Avrupa dilinde yayınlanmış en eksiksiz ve mükemmel eser olduğunu göreceklerinden şüphemiz yoktur", ibareleriyle kapsamlı bir İslam tarihi yazımı iddiasında bulunmaktadır (Universal History, Modern Part, 1730, I/5).

An Universal History from the Earliest Account of Time adlı eser; Antik ve Modern Zaman olmak üzere iki ana kısımdan meydana gelmektedir. İslam tarihi modern bölümden başlamaktadır. Ancak yazar, Hz. Peygamberin hayatını modern bölümden başlatmasına rağmen

bu dönemin ilk modern Arap tarihi kapsamında değerlendirilemeyeceği görüşündedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/5).

İslam tarihi bölümünü yazan müellif, Taberî, Cennabî, Kudâî, Ebü'l-Ferec, Ebü'l-Fidâ, Zemahşerî, Gazzâlî ve el-Amid/El-Mekkin gibi geç dönem İslam tarihçilerinden önemli ölçüde yararlanmıştır. Eser sahibi burada bütün kaynakları zikretmeye gerek de görmemektedir. Bu anlamda çoğunlukla Ebü'l-Fidâ'nın anlatısını takip etmesi dikkat çekmektedir. Söz konusu bu yazarlar için; Muhammedî yazarlar, Muhammedîler, Müslimler, Müslim yazarlar, Arap yazarlar ve tarihçiler tabirlerini kullanmaktadır. İslam tarihçilerinin yanı sıra ismini vermediği Yunan müellifleri ve D'Herbelot gibi Hristiyan yazarları da kullandığını belirtmektedir.

Yazar, çalışması bağlamında özellikle Hz. Peygamber dönemine ilişkin olarak, “en katı tarafsızlıkla ve gerçeğe en yüksek saygıyla yapmaya çalışacağız; bu yakın bağlılığın, iyi bir tarihçiye esasen gerekli bir nokta olduğunu düşünüyoruz”, ifadesiyle, kendi tarih anlayışını ortaya koyma çabası içerisindedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/118). Ancak buna karşın bazı çıkarımlarında Hristiyan algısından kurtulamadığı da gözden kaçmamaktadır.

Müellif, eserde Hz. Peygamber ve sonrasına dair bilgilerin titizlikle derlendiğini ifade etmektedir. Bu minvalde, “okuyucuların burada yalnızca yukarıda belirtilen dönemde bize aktarılanların özüyle değil, aynı zamanda Avrupa'nın bu bölümünde daha önce hiç duyulmamış bazı doğu yazarlarından alıntılarla da karşılaşacaklar”, beyanıyla eserin kıymeti hakkında düşüncesini ortaya koymaktadır.

Yazar, kaynaklarının temini sürecine değinirken, bazı Arapça kaynakların kendisinden önceki çözümlmelerini takdirle anmakta ve bu durumun söz konusu kaynakları kullanabilmesine olanak tanıdığını ifade etmektedir. Özellikle Oxford ve Cambridge üniversitelerindeki akademisyenlerin İslam kroniklerini incelemeleri ve bu konuda koleksiyon oluşturmaları, mezkûr kitap çalışmalarını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Dr. Hunt'un Oxford Üniversitesi'ndeki çalışmaları ve Bodleian Kütüphanesi'ndeki yazmaları derlemesi, yazarın araştırmasını sürdürebilmesi açısından önemli bir imkân sunmuştur. Sicilya gibi daha hususi tarihî olaylara dair bilgilerin ise bazı şahıslar aracılığıyla edinildiğini dile getirmekte; ancak bu bölgelerle ilgili kaynakların gerçek derleyicisinin kim olduğu ya da ne kadar güvenilir olduğu konusunda ayrıntılı bir incelemeye girmeyeceğini belirtmektedir. Buna karşın, Carufus'un iddiasının aksine, Sicilya ve Kayrevan'daki Müslüman yıllıklarını derleyen kişinin Muhammed Abdülaziz İbn Şedad Temim el-Senbecî olmadığını düşündüğünü vurgulamaktadır. Bu bağlamda, “tarihimizin büyük gövdesinde, Sicilya'daki Arap meselesine dair, başka yerlerde de bulunabilecek kadar fazla ayrıntı içermeyen, gizli kalamayacak Cambridge Chronicon Siculum'u öne çıkardığımızı ifade etmek yerinde olacaktır” şeklindeki değerlendirmesiyle yine de derin bir kaynak analizi yaptığına vurgu yapmaktadır (Universal History, Modern Part, 1730, I/2). Ayrıca, bu konudaki haklılığını desteklemek adına hem Ebü'l-Fidâ'nın hem de Kadı Şehabeddin Ebu Ali Hemevî'nin sözlerinin, Marcus Dobelius ve M. Reifke tarafından tercüme edilen Cambridge Chronicon Siculum ile hiçbir şekilde örtüşmediğini vurgulamaktadır.

Kaynak analizini titizlikle ve kapsamlı bir şekilde gerçekleştiren yazar,

Samimi okuyucularımıza, Arapların bu modern tarihinin, metnin ilgili bölümlerini açıklamayı amaçlayan, sayfanın altına yerleştirilmiş eleştirel, filolojik ve açıklayıcı notlarla desteklendiğini bildirmek için ayrıca izin rica ediyoruz”, beyanında bulunmaktadır. Söz konusu tarihin önemi bağlamında, “bu notların geniş kapsamlı faydası, onları okuyan herkese açıkça görünmelidir, çünkü bunlar yalnızca Arapların ve komşu milletlerin dehası, yönetimi, dini, dili, öğrenimi, gelenekleri, başarıları, tavırları ile ilgili olmakla kalmayıp aynı zamanda doğu edebiyatının hemen hemen her başka dalıyla da ilgilidir.

Görüşüyle ilgili konuya dair daha kapsamlı bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Müellif, Hz. Peygamber dönemi bağlamında, “çalışmamızın bu bölümünde, Dr. Pocock'un düzelttiği Ebü'l-Ferec'in Latince versiyonunu ve Rahip John Swinton'ın elinde bulunan bazı önemli elyazması notları ile birkaç elyazması notunu da aktardık” şeklindeki açıklamasıyla

kaynak analizini kapsamlı ve derinlemesine yaptığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, “el-Tevarih” veya kroniklerin kısıtlılığı olarak tasnif ettiği Fars Kroniği’nin yazarı Mucireddin el-Hanbelî’den¹ ve bu coğrafyada çok az tanınan diğer Doğulu yazarlardan birkaç elyazması alıntısına da yer verdiğini belirterek, söz konusu metinlerin ilgili alandaki kaynaklarını zenginleştirdiğini ifade etmektedir.

Müellifin kaynak bağlamında arkeolojik verilerle ortaya çıkan sikkelerden de yararlandığı görülmektedir. Bu hususta,

1722 yılında, Baltık Denizi kıyısında, Dantzig’den çok uzak olmayan Stegen yakınlarında bulunan ve M. Kehr tarafından 1724 yılında Leipzig’de yayınlanan tüm o eski Arap sikkelerinin ustaca açıklaması da bu tarihçeye eklenmiştir; bunlara birkaç başkasınınkileri de ekledik ve bazı durumlarda bu sikkelerin, tıpkı Yunan ve Roma madalyalarının Yunan ve Roma yazarlarının otoritesini desteklemesi gibi, doğu tarihçilerinin otoritesini desteklediğini gördük.

Beyanında da bulunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen buluntuyla ilgili, “Avrupa dillerinde şimdiye dek ortaya konulan benzer türdeki her çalışmaya tercih edilebileceğini düşünüyoruz”, diyerek esere büyük bir anlam yüklemekte ve yaşadığı dönemde ortaya çıkan bu verilerin sahip olduğu tarihî önemleri hususunda kayda değer bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

Eserinin özgünlüğü hususunda, “okuyucularımız doğal olarak, Arapların modern tarihinin Fransızcadan çeviri ya da derlemelerden bir derleme olup olmadığını soracaklardır, ancak sayfanın altında sürekli olarak alıntılanan en iyi üne sahip neredeyse sonsuz sayıda orijinal doğulu yazarlardan iktibaslar yapıldığını anlayacaklardır,” ibareleriyle özgün kaynaklara atıfta bulunarak konunun derinlemesine incelendiğini belirtmektedir.

Yazar, kendilerinden önce yapılan çalışmalara atıfta bulunarak, “orijinallere ulaşabildiğimiz her durumda, bu yazarların herhangi bir modern versiyonunu takip etmekten kaçındık. Ne “Erpenius’un, ki hatalı olduğu kabul edilmelidir, ne el-Mekin/İbnü’l-Amîd’in Latince versiyonuna ne de ünlü Dr. Pocock’un Ebü’l Ferec çevirisine güven duyduk” şeklindeki açıklamasıyla mevcut literatürdeki eserlerin analizini yaparak eksikliklerine dikkat çekmekte ve bunları gidermeye yönelik kendi katkılarını ortaya koymaktadır. Bu iki tarihçinin Arapça metinlerinin izlerini büyük bir titizlikle sürdürdüklerini ve hatta birkaç noktada düzeltmeler yaptıklarını ifade etmektedir. Bazı kaynaklar konusunda ise, Carufus tarafından yayımlanan Cambridge Chronicon Siculum’un Latince çevirisini, ünlü F. Allemani tarafından gözden geçirilmiş olmasına rağmen, zaman zaman düzelttiklerini; hatta Arapça orijinalin birçok kısmında doğru okunuşları bile revize ettiklerini belirtmektedir.

M. L’Abbé De Marigny’nin, en iyi Doğulu yazarlardan gerçekleri doğru bir şekilde çıkardığını kabul etmekle birlikte, yazar hakkında eleştirilerde bulunarak onu, “*zeki, ancak oldukça sathî ve hatalı bir derleyici*” olarak tanımlamaktadır. De Marigny’nin, özellikle halifelerin yönetimindeki Arap tarihini büyük ölçüde D’Hebrelot ve daha geç dönem modern Batılı tarihçilerden derlediğini belirterek, kaynak analizini titizlikle sürdürdüğünü de vurgulamaktadır. Ayrıca, bu bağlamdaki kaynak incelemesini Halifeler bölümüne bıraktığını eklemektedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/6-9).

Müellif İslam tarihi kaynakları hususunda da bazı çelişkilere dikkat çekmektedir. Özellikle Hz. Peygamberin soyağacı konusunda birtakım sorunlara değinmektedir. Bu bağlamda,

Muhammed’in soyağacındaki ilk nesil geçişleri doğanın akışına uymamaktadır. Bu soyağacı yalnızca dokuz nesil içerir, ki bu sayı, İbrahim ile Adnan arasındaki geniş zaman dilimi göz önüne alındığında oldukça düşüktür. İbrahim ile Muhammed arasındaki yaklaşık iki bin yıl boyunca sadece otuz neslin var olduğunu iddia etmek, tarih ve kronoloji bilgisine sahip hiçbir kişinin kabul edemeyeceği bir durumdur.

¹ Ebü’l- Yumn el-Uleymî’yi kastetmiş olması muhtemeldir. Ancak yazarla ilgili yapılan biyografi çalışmalarında Tevarih adında bir çalışmasına rastlanılmamaktadır (Özaydın, 1994, 10/352-353).

Şeklindeki değerlendirmesiyle, ana kaynaklara yönelik eleştirel bir perspektif de sunmaktadır. Bu yaklaşımıyla mevzunun daha derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçladığı görülmektedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/15).

Yazar, İslam tarihçilerinin soyağacı konusundaki yanlışlarını ve sundukları bilgilerin tutarsızlığını sorgulamaktadır. Kronolojik doğruluğun, en iyi Müslüman tarihçilerden bile beklenemeyeceğini ifade etmekle birlikte Ebü'l-Fidâ'nın doğanın akışına ve dolayısıyla gerçeklere bu kadar uzak kalmasını şaşırtıcı bulmadığını da eklemektedir. Geçmiş dönem tarihçilerini bu bağlamda anlayışla karşılamakla birlikte, kendi çağdaşları Bay Gagnier'i ve Bay Sale'i aynı şekilde mazur görmediğini bilhassa belirtmektedir. Ayrıca, İslam tarihi üzerine çalışan önceki Batılı tarihçilerin de yanlışlığını ifade etmektedir.

Yukarıdaki kaynak analizine, "Okuyucularımız burada, Hz. Muhammed'in Medine'ye büyük girişini, daha önce de belirtildiği gibi, Rebiülahir ayının on altısında yaptığını, Dr. Prideaux'nun ima ettiği gibi on ikisinde olmadığını gözlemleyeceklerdir", açıklamasını örnek olarak vermektedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/52).

3.1. A Universal History from the Earliest Account of Time Adlı Eserde Hz. Peygamber Anlatısı

Müellif, Hz. Peygamber için kanun koyucu demekte ve akabinde sanki Hristiyan inancının gereği olarak ona pek çok olumsuz yakıştırmalarda bulunmaktadır. "Tarihte, belki de Arapların kanun koyucusu ve Müslüman iktidarının kurucusu (Hz.) Muhammed kadar farklı yorumlanan başka bir figür yoktur" şeklinde itirafıyla yazar, Hz. Peygamber'in çeşitli bakış açılarıyla ele alındığını vurgulamaktadır. Bu noktada, müellifin Hz. Peygamber'in çok yönlü kimliğini dikkate alarak, ona dair tarihsel ve edebî anlatılarda karşılaşılan çelişkili ve karmaşık tasvirinin nedenini anlamaya gayret ettiği gözlemlenmektedir. Bazı Hristiyan yazarların Hz. Peygamber'i hem bedensel hem de zihinsel kusurları olan ve kötü ahlaka sahip bir kişi olarak tasvir ettiğini belirtirken, bazı yazarların ise onu dünyanın en seçkin kanun koyucularından biri olarak nitelendirmekten çekinmediklerini ifade etmektedir. Söz konusu yazarlardan bazıları (Hz. Peygamber için) "en iyi entelektüel donanımlarla bezenmiş, her türlü sosyal erdemi uygulayan, engin kapasitesi ve kurumlarının mükemmelliği ile aynı derecede ünlüdür", şeklinde tanımlayarak, onun kişisel niteliklerine ve liderlik vasıflarına dikkat çekmektedir. Burada muhtemelen Stubbe² ve benzerlerine atıfta bulunmaktadır.

Yazar yine, "bunlardan bazıları hem doğal hem de vahyedilmiş dinin ilkelerini yeterince kolay benimsemiş gibi görünüyorlar, hatta ima ediyorlar ki, Hristiyanlığın tüm temel unsurları, hiçbir bozulma olmaksızın, Kur'an'a aktarıldığında, onun dini sistemi, Tellus'un kendi düzenini bile mükemmelleştirmek için gönderilen son büyük peygamber olmasa bile, en azından İncil'inki kadar Tanrı'ya layık görünüyor", ifadesiyle İslam'ın bu doğal ve dini ilkeleri tamamlayıcı bir rol oynadığı düşüncesini serdetmekle birlikte ihtirazı kaydını da düşmektedir. Yine bu hususta, "Ama bir yandan, (Hz.) Muhammed'in diğer pek çok insan gibi çok önemli bir yeteneğe ve iyi ve kötü yeteneklerin bir karışımına sahip olduğu inkâr edilmemelidir; öte yandan, kesinlikle yanlış olan vahiyler ve Tanrı'nın Kendisiyle görüşmeler yaptığını iddia ederek, kendisinin bir sahtekâr ve kesinlikle çok kötü bir sefil olduğunu kanıtladığı kabul edilmelidir", ifadeleriyle peygamberliğini kabul etme noktasında ciddi bir kuşku taşıdığını göstermektedir.

Müellif, "Kuran'ın öğretilerine gelince, bazı son dönem yazarlarının Kuran lehine haksız yere önyargılı davrandıkları halde, bir insanın bunları İncil'in yüce öğretileriyle aynı seviyeye koyabilmesi için öncelikle sağduyusunu, dindarlığını ve dinini kaybetmesi gerekir", ifadesiyle, Kur'an ve İncil karşılaştırmasına yönelik eleştirel bir tutum sergilemektedir. Bu yaklaşım, Kur'an'ın ahlaki ve dinî değerler açısından İncil ile mukayese edilmesini reddetmekte; böyle bir karşılaştırmanın rasyonel bir temele dayanmadığını ve Hristiyan inancı açısından kabul edilemez olduğunu ortaya koymaktadır. Yine bu minvalde, "sonuç olarak, Kur'an'da ne kadar

² Henry Stubbe için bkz. (Altun, 2015, s. 138).

doğru bulunursa bulunsun, birçok saçmalık içerdiği her akli başında insan tarafından kabul edilecektir”, yorumuyla Kutsal kitabın nüzulüne dair kabul sürecinde derin bir tereddüt yaşadığı görülmektedir.

Hiz. Peygamberin başarısı hususunda;

Ne öğretilerinin mükemmelliği ne de yetenekleri, onun dünyanın bu kadar geniş bir bölümüne tanıtılmasına, Muhammed’in ilk kez ilahi bir misyon üstlendiği sırada Arapların içinde bulunduğu ruh hali, Yunanlıların genel lüks ve kadınsılığı, Perslerin gerileyen durumu, o dönemde Hristiyanlığın yozlaşmış ve dağınık durumu ve bunlara ek olarak, bu tarihin sonunda ayrıntılı ve ayrıntılı bir şekilde anlatılacak olan diğer eşzamanlı nedenler kadar katkıda bulunmamıştır.

İbareleriyle İslamiyet’in indiği döneme dair kapsamlı bir tarih bilgisine sahip olduğunu göstermektedir. Hiz. Peygamber’in muvaffakiyetinin sadece şahsi özelliklerine ve öğretilerinin mükemmelliğine dayanmadığını, bunun yanı sıra dönemin sosyo-kültürel ve tarihî koşullarının da bu hususta büyük bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Yazar, Doğulu kaynaklara göre Hiz. Muhammed’in, Hiz. İbrahim’in oğlu İsmail’in soyundan, dolayısıyla doğrudan Hiz. İbrahim’in neslinden geldiğinin kabul edildiğini belirtmekte ve akabinde bütün şecereyi zikretmekte, ancak bu bilgilerin doğru olabileceğini düşünmemektedir. Çünkü zaman aralığının çok fazla olduğunu belirtmektedir. Arapların Adnan zamanında kabile ve ailelerinin ayrımını korumak amacıyla, soy kütüklerinin yönelik belirli kurallar benimsediklerini ve ciddi bir soy ilmine vakıf olduklarını ifade etmektedir. Bu nedenle, kabilelerinin atası olarak kabul edilen Adnan’dan yukarıya doğru soyağaçlarının nadiren gösterilmesinin şaşırtıcı olmadığını, buna karşılık Adnan’dan sonraki soy zincirinin ise oldukça kesin ve tartışmasız biçimde aktarıldığını belirtmektedir.

Arapların soy ve tarih hususunda doğru verilere sahip olmalarını şu örnekle izah etmektedir. “Aynı şekilde Araplar da Babil kralı Buhtunnasr’ın veya Nebukadnezar’ın yaşadığı zamanı doğru tespit etmişlerdir; bu da onların kronolojideki büyük doğruluk ve becerilerinin yeni bir kanıtı olarak kabul edilmelidir”, tespitiyle Arapların tarihî bilgiye olan vukufiyetini tasdik etmektedir. Buna göre, Arapların tarihî olayları doğru bir biçimde kaydetme ve aktarma konusundaki yetkinliklerinin, yalnızca kendi tarihsel birikimlerini değil, aynı zamanda dünya tarihine ilişkin önemli şahsiyetler ve olaylar hakkındaki anlayışlarını da pekiştirdiği görülmektedir. Böylece yazar, Arapların tarih bilinçlerinin ve kültürel miraslarının derinliğini ortaya koyarken, aynı zamanda tarihî bilgiyi aktarımındaki titizliklerini dile getirmektedir.

Yazar, Hiz. Peygamberin kökeni üzerinde durmakta ve bu konuyu ayrıntılı biçimde irdelemektedir. Kaynakların bu husustaki ifadelerini tek tek ele alarak, kökeninin sağlamlığına ilişkin tartışmalara yer vermekte; ayrıca Hiz. Peygamber’in hem baba hem de anne tarafından soyunu kronolojik bir düzende açıklamaktadır (Universal History, Modern Part, 1730, I/9-11).

Müellif, bazı ilginç anekdotları da paylaşmaktadır. Misal, Araplara göre Kab, haftanın sabit günü olan cuma gününün eski adı olan arubabı (arûbe)³ cuma olarak değiştirmiştir. Müellif, bu kelimelerden ilkinin eğlence, neşe veya kamusal eğlence gününü; ikincisinin ise toplantı veya cemaat gününü ifade ettiğini belirtmektedir. Yine Mekke’deki idari işleyiş ve kabilelerin rolünden bahsetmektedir.

Yazar, ilginç bir tespitte bulunmakta; Müslümanların peygamberlik nuru ile peygamberlik armağanını birbirinden ayırdıklarını ve bu ayrımda, peygamberlik armağanını peygamberlik nurundan çok daha yüce ve değerli bir lütuf olarak kabul ettiklerini ifade etmektedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/13). Müslümanların, Peygamberlik nurunu, insanları aklın emirlerine uymaya sevk eden ve onları aklın daha mükemmel bir şekilde kullanılmasına geri döndüren içsel bir dürtü olarak gördüklerini ifade etmektedir. Buna karşın, peygamberlik

³ Bu hususta bkz. (Fayda, 1991, 422).

armağanını ise insanlara vahyedilmiş bazı eski, ihmal edilmiş ya da unutulmuş gerçekleri bildirmek için olağanüstü bir görevden ibaret saydılar, ifadesinde bulunmaktadır.

Hiz. Peygamberin için; “Arapların yasa koyucusu ve Müslüman gücünün kurucusu olan ve takipçileri tarafından Tanrı’nın Elçisi gibi görkemli bir unvanla onurlandırılan (Hz.) Muhammed, daha önce de belirtildiği gibi Fil döneminin başlamasından kısa bir süre sonra, Miladi 578 yılında Mekke’de doğmuştur”, ifadesiyle klasik görüşün aksine bir tarih vermektedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/16).

Yazar, Müslümanların Peygamber’e atfettikleri mucizeleri dile getirmemizi yadigarlanmaması gerektiğini vurgular; bunu, Peygamber’in onlar üzerindeki etkisini açıklamak amacıyla yazdığını belirtmektedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/17). Söz konusu mucizelerin doğal olayların neticesi olduğunu eklemeyi de ihmal etmemektedir. Yazar, Halime’nin Hz. Peygamber’i annesine geri götürme kararını, ya hipokondriyak bir rahatsızlıktan duyduğu endişeye ya da şeytani bir illüzyondan korkmasına bağlamaktadır.⁴ Bazı Batılı tutarsız ve spekülâtif biçimde benimsedikleri Hz. Peygamberin sara hastası yönündeki görüşün izlerine, söz konusu yazarın ifadelerinde de rastlanmaktadır.⁵ Bu hususta, “Müslüman yazarların hiçbirisi bize Muhammed’in yakalandığı hastalık hakkında açık ve belirgin bir açıklama yapmadı; ancak, onlarda ve Kuran’da karşılaşılan birkaç ipucundan, bunun epilepsi veya düşme hastalığı olması muhtemel görünüyor”, ifadesinde bulunmakla birlikte buna dair spekülasyondan da geri durmamaktadır.

Yazar, pek çok dini tartışmayı da sürdürmektedir. İslamiyet’in gelişi ve meleklerle ilgili görüşlerini serdetmektedir. Miraç olayının Kudüs’e kadar bedensel bir yolculukla başlayıp ardından manevi bir boyuta geçişini konu alan zengin İslâmî anlatılara derinlemesine vakıf olan yazar, İslam tarihinin seyrini de bu kaynaklar ışığında kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu hususta, “böylece meraklı okuyucularımızı, Ebü’l-Fidâ, Buharî ve Ebu Hüreyre’ye atfedilen rivayetlere istinaden Hz. Muhammed’in cennete yaptığı gece yolculuğuna dair ayrıntılı bir bilgiyle memnun ettik”, ifadesiyle Hz. Peygamber’in Mirac olayının çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerle daha derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır. Müellif, böylelikle, okuyucularına sadece rivayetlerin içeriği hakkında bilgi vermekle yetinmeyip, aynı zamanda çeşitli rivayetlerle mukayese yapma imkânı da vermektedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/45)

Yazar, Demîrî’nin “Hayvanlar Tarihi” adlı eserinden yaptığı bir iktibasla, güvercinin Müslümanlar arasında kutsal sayılan bir hayvan olduğunu, “çünkü Allah’ın, (Hz.) Muhammed’i, mağarada bulunduğu sırada onu almak için mağarayı kuşatan kâfir Araplardan, iki güvercin aracılığıyla mucizevi bir şekilde kurtarmaktan hoşnut olduğunu anlatır”, ibareleriyle güvercinin İslam tarihinde taşıdığı sembolik önemi ortaya koymaktadır. Bu durum, güvercinin yalnızca fiziksel varlığıyla değil, aynı zamanda manevi ve sembolik değeriyle bir koruma ve huzur unsuru olarak konumlandığını göstermesi açısından önemlidir. Yazarın bu ifadesi, güvercinin İslam tasavvufundaki yerini pekiştirirken, aynı zamanda Hz. Peygamber’in hayatındaki önemli bir olayın, güvercinler aracılığıyla anlamlandırılmasını gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, yazar, güvercinin sadece bir hayvan değil, aynı zamanda inanç ve kurtuluş simgesi olarak Müslümanların indindeki konumunu da göstermektedir. Bu tür tarihî ve dini anlatı, okuyucuya, İslam kültürünün derinliklerine dair bir anlayış kazandırmasının yanı sıra birlikte sembolizmin dinî anlatıda nasıl işlevsellik kazandığını göstermesi bakımından da önemli bir yere sahiptir (Universal History, Modern Part, 1730, I/52). Cennâbî ve diğer Müslüman tarihçilerin, Hz. Muhammed’in Sevr Mağarası’nda pek çok mucize sergilediğini ve bu mucizelerin derin ve olumlu etkiler doğurduğunu kaydettiklerini belirten yazar, Ebü’l-Fidâ’nın ise söz konusu mucizeleri önemsemediğini ifade etmektedir.

⁴ Müslümanlar açısından söz konusu hadise sadece epik bir öneme sahiptir Bkz. (Arslan, 2019).

⁵ İslamiyet’in reddi bağlamında ele alınan bu ve benzeri pek çok iddianın asılsızlığı üzerine yapılan çok sayıda çalışma söz konusudur (Hamidullah, 2007; Kazancı, 1997, 117-158).

Hiz. Peygamberin Medine'ye Hicreti ve bu esnada yaptığı ilk mescit hususunda İslam kaynaklarıyla mutabık olup onların anlatısını takip etmektedir.

Mescidi Nebi'nin inşa edildiği yerle ilgili olarak, “(iki yetimin veya Benu el Neccar'ın) mülkü olsun ya da olmasın, Dr. Prideaux bu eyleme karşı çıkmakta ve bunu açık bir adaletsizlik örneği olarak nitelendirmektedir; zira kendi iddiasına göre Hiz. Muhammed, bu zavallı yetimleri —alıntılardığı bir yazarın marangoz olarak tanımladığı bir zanaatkârın oğullarını— bu topraktan zorla mahrum etmiş ve böylece ibadetin ilk yapısını, dinini kurarken sergilediği haksızlıklarla inşa etmiştir”, iktibasını paylaşmaktadır (Universal History, Modern Part, 1730, I/53) Bu hususta Bay Sale'nin, “Muhammed'in ilk gelişinde böylesine politik olmayan bir şekilde hareket etmesinin pek olası olmamasının yanı sıra, Müslüman yazarlar bu meseleyi tamamen farklı bir ışık altında ele alıyorlar”⁶ görüşünün yeterli cevap olduğunu düşünmektedir.

Hiz. Peygamberin Yahudilerle ittifak kurduğunu ve onlara dini özgürlük konusunda da garanti verdiğini belirtmektedir. Yahudilere yönelik başlatılan savaşlarla ilgili olarak İslam tarihçilerinin farklı tarihler vermelerine dikkat çekmektedir.

Müellif, belirli pasajlarda İslam tarihçisinin derinlikli ve analitik üslubunu benimseyerek kaleme aldığı metinlerde, tarihî olaylara ve figürlere dair kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. Yine Hiz. Peygamberin hastalığı sürecine dair, Azrail'in gelip ona ölümü mü yoksa yaşamını mı tercih ettiğini sorduğu anı da kapsayan son derece detaylı bir anlatı sunmaktadır (Universal History, Modern Part, 1730, I/116).

Hiz. Peygamberin yaşam süresi hakkında, “Ona altmış beş yıl verenler doğumunu ve ölümünü iki yıl olarak hesaplamakta, altmış yıl verenler ise yalnızca yuvarlak rakamlarla bir değerlendirme yapmaktadır; dolayısıyla, bu yazarların belki de benzer bir durumu kastettikleri söylenebilir” ifadesinde bulunmaktadır (Universal History, Modern Part, 1730, I/117). Bu bağlamda, kadim Müslüman anlatılarına açıkça aykırı düşen görüşlere güvenilmemesi gerektiğini savunmaktadır; zira bu tür görüşler, en saygın Arap tarihçilerinin çoğunluğu tarafından kabul gören bazı tarihî gerçekleri inkâr etmekte ve bu yönüyle tarihsel anlatıların meşruiyetini zedeleyerek bilgi edinme sürecine şüphe düşürmektedir. Yazar, bu nedenle, söz konusu tarihçilere karşı temkinli bir tutum benimsenmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Hiz. Ali'nin hazırladığı duanın, ya da en azından özünün, Cennâbî tarafından korunduğunu söylemekte ve duayı buraya alacak kadar detaya inmeyeceğini de belirtmektedir (Universal History, Modern Part, 1730, I/118). Yazar, Hiz. Peygamberin şahsiyeti hakkında; “(Hiz.) Muhammed orta boylu ve kısl tenliydi. Büyük bir kafası ve gür bir sakalı vardı”, Yine, “Güldüğü zaman dişleri küçük beyaz inciler gibi görünürdü. İyi bir kulağı ve güzel, gür bir sesi vardı”, tasviriyle onun şemali hakkında detaya sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, yalnızca bir Müslüman yazar, bu derinlikte söz konusu tasvirleri yapabilir.

Yazar peygamberlik mührü hakkında, “burada, Müslümanların uydurduğu, Muhammed'in omuzları arasında belirlediği söylenen peygamberlik mühründen bahsetmeyi ihmal etmemeliyiz; Arap yazarlar bunun üzerinde ısrarla durmaktadırlar” ifadelerine yer vermektedir. Ayrıca, Ebü'l-Fidâ'dan aktardığı, “bu, beyazımsı veya kırmızı renkte, etrafı kıllarla çevrili ve bir güvercin yumurtası büyüklüğünde bir et çıkıntısı idi”, mezkûr tarihçiden alıntılanarak yaptığı tasvirle Hiz. Peygamber hakkında derin bir bilgi ve kavrayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Hiz. Muhammed'in dehası ve mizacına ilişkin değerlendirmelerinde, “müntesipleri üzerinde gasp ettiği hâkimiyet, onun ihtiraslarının açık bir deliliydi; tıpkı, çok eşliliği onun şehvetinin bir göstergesi olması gibi” ifadelerini kullanarak olumsuz yakıştırmalarda bulunmaktadır (Universal History, Modern Part, 1730, I/119)

Yazar, Hiz. Peygamber için, “bu, doğrudan doğruya Kur'an'ın altıncı suresindeki ifadelerden güçlü bir şekilde, Allah hakkında yalan uyduran ve dünyaya sahte bir vahiy yayınlayandan daha

⁶ Söz konusu hususta bir tartışma olmadığı görülmektedir. Ayrıntı için bkz. (Bozkurt-Küçükaşçı, 2004, 29, 281-290).

zalim kimsenin olamayacağını ileri sürmektedir,”⁷ demektedir. Buna karşın, “Öte yandan, onun güdülerini ne olursa olsun, Muhammed, girişimini başarmak için gerekli olan kişisel yeterliliklerden yoksun görünmüyor. Muhammedî yazarlar, onun dini ve ahlaki erdemlerinden çokça bahsederek, onun övgülerinde aşırıya kaçıyorlar”, ibareleriyle yazar, Hz. Peygamber’in yetkinliklerini takdir etme çabası ile bu yetkinlikleri sorgulayan eleştirel bir bakış açısı arasında denge kurma arzusunu yansıtmaktadır.

Sonuç

18. yüzyıl İngiliz tarih yazıcılığı, Aydınlanma düşüncesinin etkisi altında biçimlenerek rasyonel yaklaşımın belirgin bir şekilde ön plana çıktığı bir dönemi temsil ettiği malumdur. Bu dönemde, İngilizlerin İslam tarihine yönelik yoğun ilgi göstermeye başladıkları ve bu bağlamda çeşitli çalışmalar gerçekleştirilerek koleksiyonlar oluşturdukları görülmektedir. Bu çalışmaları neticesinde Britanya’da İslam tarihine dair daha bütüncül bir bakış açısı geliştirme imkânı doğmuş ve bu çerçevede geniş kapsamlı eserler ortaya çıkmıştır.

İngilizlerin Müslüman toplumlarla kurdukları temaslar, İslam’a dair algılarının şekillenmesinde hem olumlu hem de olumsuz yönleri barındıran karmaşık bir etkileşim sürecini ortaya çıkardığı görülmektedir. İslam coğrafyasıyla kurdukları yoğun ilişkiler sayesinde onlar klasik Batı merkezli perspektiften uzaklaştıkları gözlemlenmektedir. Bu durumun ise onların kendilerine özgü bir tutum geliştirmelerine zemin hazırladığı söylenebilir.

1730 yılında kaleme alınan *Universal History* adlı eser, bu bağlamda İslam tarihine duyulan ilginin bir yansıması ve bu alana yönelik gösterilen iltifatın bir gereği olarak değerlendirilmelidir. Yazarın, Hz. Peygamber ve onu takip eden dönemlere ilişkin olarak titiz bir derleme yaptığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, İngiltere’deki önemli Arapça, Farsça ve Türkçe yazma koleksiyonlarının Oxford ve Cambridge gibi üniversitelerde toplanmış olması, söz konusu eserin kaleme alınmasını kolaylaştıran bir unsur olarak dikkati çekmektedir.

Müellif, kendisinden önceki tarihsel birikimden faydalanmakla birlikte, bu kaynakları olduğu gibi aktarmak yerine, mevcut hataları düzelterek daha sağlam bir metin ortaya koymayı tercih ettiği eserinde açıkça görülmektedir. Bu durum, yazarın kaynak analizi konusundaki titizliğini ve derinlemesine inceleme yeteneğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca yazar, 10. yüzyıldan itibaren geç dönem İslam tarihi kaynaklarıyla birlikte mevcut literatürü ve çeşitli arkeolojik verileri de kullanarak zengin bir perspektif sunduğu dikkat çekmektedir. Bu çerçevede eserin tarihsel anlatının derinliği ve kapsamı açısından kayda değer bir katkı sağladığı görülmektedir.

Yazar, Hz. Muhammed’in tarihi bağlamda çok çeşitli yorumlara tabi olduğunu vurgulamakta ve Peygamberin kökenini detaylı bir şekilde irdeleyerek, kaynakların sunduğu bilgileri sistematik bir biçimde değerlendirmektedir. Bu çerçevede hem baba hem de anne tarafından Hz. Peygamberin soyunun kronolojik bir analizini sunması örnek olarak gösterilebilir. Yine İslam kaynaklarına dayanarak örneğin, Mirac ve Hz. Peygamberin Hicreti gibi önemli olayları detaylı bir şekilde ele alması ve bu konuda adeta bir İslam tarihçisi perspektifiyle yazması da onun çalışmasının titizliğini yansıtmaktadır.

Hülasa yazarın çalışması, Hz. Peygamber’in tarihsel kimliği üzerine sağlıklı bir tartışma ortamı sunarken, taraflı ifadeleri ve yanlı eleştirileri nedeniyle dikkatli bir okuma ve çok boyutlu bir değerlendirme yapılmasını da gerektirmektedir.

Kaynaklar

Akbaba, Yusuf. *Britanya Tarihçiliğinde Eski Türk Bozkır Devletleri*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

⁷ Müellif burada En’âm Süresi’nin 21. (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ), Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden veya O’nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? (En’âm, 6/21). Ayetin bir kısmına atıfta bulunmaktadır. Ancak sürenin tamamına bakıldığında nüzul sebebinin yazarın iddiasına dayanak olmayacağı ortadadır (Işık, 1995, 11, 169-170).

Akbaba, Yusuf. "Britanya Marksist Tarih Geleneğinde Konar-Göçerlerin Yeri". *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XVII*. ed. Murat Baş. 32-340. Konya: Eğitim Yayınevi, 2022.

Alpaydın, Yusuf. *Erken Modern Dönemde Osmanlı-İslam Bilimi ve Oxford Üniversitesi*. PDF: İlmi Etüdler Derneği, 2019. <https://www.ilem.org.tr/images/2019/10/2019-ilem-acilis-konferansi-kitapcik.pdf>

Altun, Muhsin. İngiliz Aydınlanma Düşünürlerinde "İslam" Algısı. *Liberal Düşünce Dergisi* 77, (2015), 133-164.

Arslan, İhsan. "Mitolojik Anlatı: Şakku's-Sadır". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10, (Aralık 2019), 120-160. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/912813>

Bozkurt, Nebi.-Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mescid-i Nebvî". *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. Erişim 11 Haziran 2025. İstanbul: TDV Yayınları, 2004. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-nebevi>

Burrow, John Wyon. *Liberal Descent: Victorian Historians and the English Past*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Butterfield, Herbert. *The Whig Interpretation of History*. New York: The Norton Library, 1965.

Colley, Linda. *Britons: Forging the Nation 1707-1837*. New Haven: Yale University Press, 2008.

En'âm, *Kur'an'ı Kerim*. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/6-enam-suresi>; (Erişim, 09.10.2024).

Evans, Richard. *In Defence of History*. New York: Granta Books, 1998.

Fayda, Mustafa. "Arûbe". *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2025. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/mustafa-fayda>

Foucault, Michel. *Bilginin Arkeolojisi*. çev. Veli Urhan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.

a.mlf. *Kelimeler ve Şeyler*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.

Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: Profil Yayınları, 2016.

Garcia, Humberto. *Islam and the English Enlightenment*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2012.

Güngör, Tahsin. "Dünya Tarihini Yeniden Okumak". *Konferans Notları*. haz. Fatih Doğan. İstanbul: İSİF Kulübü Etkinliği, 2018.

Hamidullah, Muhammed. *İlk İslam Devleti 1*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.

John M. Hobson. *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Holt, Peter Malcolm. "The Background To Arabic Studies In Seventeenth-Century England". *The Arabick Interest of the Natural Philosophers of the Seventeenth Century England*, ed. G.A. Russell. Leiden: E.J. Brill, 1994.

Kazancı, Ahmet Lütfi. *Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.

İşık, Emin. "En'âm". *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. Erişim 3 Haziran 2025. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. <https://islamansiklopedisi.org.tr/enam-suresi>

Matar, Nabil. *Islam in Britain, 1558-1685*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

McNeill, William. *The Rise of The West: A History of Human Community*. Chicago: University of Chicago Press, 2009.

Özaydın, Aabdülkerim. "Ebü'l- Yumn el-Uleymi". *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*. Erişim 3 Haziran 2025. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-yumn-el-uleymi>

Pocock, John Greville Agard. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. New Jersey: Princeton University Press, 1975.

Russell, G.A. "The Seventeenth Century: The Age Of Arabics". *The Arabick Interest of the Natural Philosophers of the Seventeenth Century England*. ed. G.A. Russell. Leiden: E.J. Brill, 1994.

Said, Edward. *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*. çev. Berna Yıldırım. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.

Talbot, Michael. "İngiliz Whig Tarihçiliği ve Thomas Carlyle". Erişim 20 Eylül 2024. [https://gala.gre.ac.uk/id/eprint/22009/3/22009%20TALBOT Thomas Carlyle 2017.pdf](https://gala.gre.ac.uk/id/eprint/22009/3/22009%20TALBOT%20Thomas%20Carlyle%202017.pdf)

Universal History: From the Earliest Account of Time to the Present. "The Modern Part I". London: 1730.